

**MARGINALIA, RECENZIE LA S. FORȚIU (1020:
DIBISISKOS (BISISKOS - SIC!; DIBISKOS - SIC!/TI(M)
BISKO - SIC!) SAU CUM A AJUNS UN SAT (PRĂPĂDIT)
DE LA SUD DE DUNĂRE EPISCOPIE ROMÂNEASCĂ
A BANATULUI LA ANUL 1020, ÎN ARHEOVEST.
INTERDISCIPLINARITATE ÎN ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE,
X₂, IN MEMORIAM FELIX MILLEKER (1858-1942),
TIMIȘOARA, 2022, PP. 565-749**

Pr. Prof. univ. dr. Vasile V. MUNTEAN

În rândurile de față voi formula mai multe remarci pe marginea unui text amplu, intitulat într-o manieră mai puțin obișnuită: *1020: Dibisiskos (Bisiskos - sic!; Dibiskos - sic!/Ti(m)bisko - sic!) sau cum a ajuns un sat (prăpădit) de la sud de Dunăre episcopie românească a Banatului la anul 1020*¹, lucrare apărută recent sub semnătura lui S. Forțiu. În comentariul său, prevăzut copios cu reproduceri literale de pasaje și note bibliografice, pasionat, autorul prezintă critic mai toate opiniile specialiștilor străini și români care au tratat sau numai au evocat succint, în scrierile lor, chestiunea ohrideană și cele legate de ea. Deja în 1985, elenistul și bizantinologul N.-Ș. Tanașoca² și-a exprimat reticența în ceea ce privește extinderea jurisdicției Ohridei asupra vechii Dacii – lucru despre care cunoaștem foarte puțin –, cu toate că anumiți cercetători au pledat pentru această viziune, dar pe baze documentare destul de fragile.

Cum se știe, după cucerirea Bulgariei, bazileul constantinopolitan Vasile al II-lea (976-1025) a redus Patriarhia Ohridei la treapta de arhiepiscopie. În legătură cu cele trei hrisoave vasiliene, unii învățați se îndoiesc de autenticitatea lor, fapt ce l-am semnalat prima dată în istoriografia noastră în anul 1984³. În p. 568 din expunerea sa, la fel S. Forțiu arată că

¹ S-a publicat în *ArheoVest. Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, X₂, In memoriam Felix Milleker (1858-1942)*, Timișoara, 2022, pp. 565-749.

² *Bizanțul și românii*, București, 2003, p. 18.

³ E vorba de *Organizarea mănăstirilor românești în comparație cu cele bizantine (până la 1600)*, București, 1984, p. 36, n. 105 (ed. II, Iași, 2005, p. 67); *Byzantium and Romanians. A Comparative*

documentele în cauză erau inserate într-un hrisov al împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul, din 1273, care se regăsește în transcrieri din secolele XVI-XVII. Totuși, cum remarcă și M. Panov⁴, actele respective reflectă contextul ideologic concret din timpul lui Vasile Bulgaroctonul și, deci, pot fi luate în considerare. Se impune, însă, o anumită circumspecție.

În pofida lipsei unei ediții critice a înscrisurilor de care vorbim, precizările aduse de S. Forțiu pot fi utile deservenților muzei Clio, în cercetările lor, cu excepția unor inexactități. Deoarece dumnealui afirmă în p. 567 că primul hrisov, în care este inclus *Dibisiskos*, pare mai curând a fi din anul 1019⁵, se cuvenea ca această cifră să fie trecută în titlul comunicării, nu 1020 (chiar de două ori!). În aceeași p. 567, personal nu aș fi scris *Constantinopole*, ci Constantinopol, nici *Beroea*, ci Berroia/Veria, iar în loc de *sigillion* aș fi pus „hrisov”⁶. Apoi, nu *kleros* are pluralul *klerikoi*, ci *klerikos*⁷, iar acest termen nu semnifică – împreună cu *paroikos* – „țărani neproprietari” (p. 576). *Parecii*, în genere, aveau o oarecare proprietate; în exclusivitate, *paroikoi* înseamnă realmente țărani dependenți, *vecinii* din documentele medievale românești⁸. Pe urmă, în p. 588 (n. 160) era necesar a se preciza că hidronimele *Tibiscus* și *Tisa* au etimologii distincte, de pildă dacicul *Tibiscus* posedând radicalul indoeuropean *tibh*-⁹. Mai încolo voi semnala și alte imperfecțiuni.

Începând cu p. 595, S. Forțiu reproduce mai multe localizări sud-dunărene privind misteriosul *Dibisiskos* (*Visisk!*, la Vasilka Tăpkova-Zaimova)¹⁰, sugerate de diferiți autori sârbi, pe când în p. 597 conchide *Research concerning the Organization of the Monasteries*, București, 2009, p. 58 (cu o prefață semnată de regretatul Prof. Alexandru Elian).

⁴ *Ohrid Archbishopric and Ecclesiastical Identity in Byzantium*, Religion: Proceedings of the 8th International Symposium on Byzantine and Medieval Studies "Days of Justinian I", Skopje, 2021, p. 83.

⁵ Cf. și Al. ELIAN, *Les rapports byzantino-roumains. Phases principales et traits caractéristiques*, Byzantinoslavica, XIX, 2, 1958, p. 215.

⁶ *The Oxford Dictionary of Byzantium* (ed. Al. Kazhdan et alii), New York - Oxford, 1991, vol. I, p. 451 și III, p. 1893. În românește, *hrisov* este echivalentul cel mai potrivit.

⁷ Cf. *A Patristic Greek Lexicon* (ed. G. Lampe), Oxford, 1978, sub voce; *Greek – English Lexicon* (ed. H. Liddell et alii), Oxford, 1966, sub verbo. Vezi și M. Andreev - D. Anghelov, *Istorija na bălgarskata feudalno drzava i pravo*, Sofia, 1968, p. 122: *kliriți și pariți* (în română: *clerici și pareci/parici*).

⁸ V. MUNTEAN, *Byzantium and the Romanians*, pp. 149-154, 158.

⁹ I. I. RUSSU, *Nume de râuri în vestul Daciei*, Cercetări de Lingvistică, II (1957), p. 256; N. Drăganu, *Românii în secolele IX-XI pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933, pp. 245, 247 și 249; V. Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982, p. 203; R. Crețan, *Banat Toponymy – a short view on the origins of settlements in the eastern part of Timișoara*, Review of Historical Geography and Toponomastics, II, 3-4/2007, p. 47.

¹⁰ *Bulgarians by Birth. The Comitopuls, Emperor Samuel and Their Successors according to Historical Sources and the Historiographic Tradition*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450 (ed. Fl. Curta), vol. 57, Leiden-Boston, 2017, p. 47.

– cum apreciasse și H. Gelzer la vremea sa – că locația aceluiași Dibisiskos este încă „întunecată”. În pagina următoare (598) este dezaprobată istoriografia credulă, în primul rând cea autohtonă; socotesc că – *passim* – sunt prea multe detalieri și repetiții, de-a dreptul agasante, în așa măsură că întreg materialul însumează 184 de pagini. Tot S. Forțiu s-a întrebat – nu văd sensul întrebării decât dacă mă gândesc la *argumentum ad hominem* – dacă istoricul Eugen Stănescu (evreu *ab origine*, cum citim în p. 599, n. 213) n-a urmat, în perioada 1944-48, exclusiv studii de Sociologie. Observ că *Enciclopedia istoriografiei românești*¹¹ nu cuprinde indicația așteptată; ea a insistat pe studiile publicate. E. Stănescu (ca să dau un detaliu) îmi împrumutase în anul 1973 o prețioasă carte de specialitate din biblioteca personală, carte pe care nu am aflat-o în Biblioteca Academiei. Mai mult, la al XIV-lea Congres Internațional de Studii Bizantine de la București, din 1971, în cadrul unui interviu, îl apreciasse tocmai bizantinistul german H.-G. Beck¹². În subsidiar, doi cercetători arădeni nu pot fi socotiți consăteni (p. 622), ci concitadini.

În p. 668, S. Forțiu susține ritos că *Dibisiskos*, „un sat prăpădit” – expresia îi aparține –, a fost în sudul Dunării, dar din păcate nu-l localizează (în privința unei localizări cu acribie, nu sunt perspective reale)¹³. În pp. 693-703 încearcă să convingă cititorul că Episcopia Vidinului în anul 1020 nu a existat, că titularul ei nu a corespondat în 1095 cu Teofilact, arhiepiscopul Ohridei, și că întâiul episcop grec de Vidin apare documentar abia în preajma anului 1185. Realitatea este alta. De reținut întâi că, în documentele vasilieni, unele așezări din cuprinsul arhiepiscopatului Ohridei au fost omise „din uitare”: *dia lethen*¹⁴. Apoi, cum a decelat mai demult și învățatul francez P. Gautier, episcopia cu pricina nefigurând în hrisoavele lui Vasile al II-lea, pe acest motiv H. Gelzer¹⁵, cel care le-a reeditat, a considerat necesar să corecteze *Vodena*, care apare acolo (în al doilea hrisov, datat luna mai 1020), în *Vidin*. Această eparhie *de facto* avea înainte de anul 1093 un lider, întrucât arhiepiscopul Teofilact al Ohridului (cum se mai lecturează Ohrida) adresează o scrisoare aceluși episcop al Vidinului (*To episkopo Vidines*; p. 323 din *Lettres*), în 1093/4 sau 1095. De asemenea, P. Gautier a mai consemnat că Vidinul era o dieceză sufragana a Ohridei de la începutul secolului XI¹⁶. De adăugat că un fragment din

¹¹ Volum coordonat de Șt. Ștefănescu, București, 1978, sub voce.

¹² Vezi *Lumea Bizanțului* (coord. C. Popișteanu), București, 1972, p. 179.

¹³ Regretatul arheolog și istoric Dumitru Țeicu se gândea la o localizare pe linia Dunării; informație de la Prof. A. Magina (e-mail din 29 august 2023), pentru care îi mulțumesc și pe această cale.

¹⁴ Em. POPESCU, *Studii de istorie și spiritualitate creștină*, II, București, 2018, p. 631.

¹⁵ *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche*, Byzantinische Zeitschrift, 2/1893.

¹⁶ P. GAUTIER, *Théophylacte d'Achrida. Lettres. Introduction, texte, traduction et notes*, Tesalonic, 1986, pp. 192 (n. 8), 322 (n. 1) și 323-325. A se vedea și T. Filiposki, *Theophylact and People of*

acea misivă s-a publicat în *Fontes Historiae Daco-Romanae*¹⁷

Punctul de vedere al lui H. Gelzer a fost însușit în timp de către Fr. Dölger¹⁸ și de alți specialiști. Anterior, în 1876, C. Jireček¹⁹ (aromân de neam)²⁰ s-a referit la Vidinul dunărean: „Bdyn, an der Donau”. Să însemnez aici și alte nume, cu aceeași concepție: Angeliki Delicari²¹, P. Komatina²², Bojana Krsmanović²³, Ivana Komatina²⁴ și St. Stojkov²⁵, ultimul fiind de acord cu formula: „...Ras, Voden (or Vidin) and the bishopric of the Vlachs”²⁶. Chiar dacă și cunoscutul Dicționar oxfordean dedicat Bizanțului informează că deja în secolul IX funcționa în cetatea Vidinului o episcopie²⁷, în timp ce Wikipedia îi fixează până și momentul întemeierii: anul 870, S. Forțiu își menține teza sa (p. 693 și urm.), neconcludentă, sintetizată în titlul Anexei III: *Vidin, o episcopie care nu a existat (1020)?!* Totuși, recunoaște că existența unei episcopii la Vidin la începutul secolului XI „este opinia dominantă în istoriografie în acest moment” (tot p. 693, n. 6).

Când s-a discutat despre statutul politic al ducelui/voievodului Ahtum²⁸ sau Ohtum (S. Forțiu, p. 704), trebuia subliniat că el a fost vasal al Bizanțului, cum just a notat regretatul bizantinist maghiar Gy. Ochrid: *Issue of "Altherness"*, *Macedonian Historical Review*, vol. 2, Skopje, 2011, p. 88. Jovan Vraniškovski, în *Brief History of the Ohrid Archbishopric* (online, p. 6) vorbește, pentru anul 995, despre dieceza Vidinului; cf. B. Chulev, *Macedonian Autocephalous Apostolic Church*, Skopje, 2017, p. 42.

¹⁷ Vol. III (ed. Al. Elian și N.-Ș. Tanașoca), București, 1975, pp. 14-15.

¹⁸ *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, I, München - Berlin, 1924, pp. 103-104.

¹⁹ *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1876, pp. 202, 580 (sub voce).

²⁰ V. MUNTEAN, *Contribuții la istoria Banatului*, Timișoara, 1990, p. 213, n. 170 (cu bibliografie).

²¹ *1000 Years of the Founding of the Ohrid Archbishopric* (online, text nepaginat).

²² *Pojam «Bugarske» u XI i XII veku i teritorija Ohridske arhiepiskopije*, *Byzantine World in the Balkans – Vizantijski svet na Balkanu* (ed. B. Krsmanović et alii), I, Belgrad, 2012, pp. 51, 52.

²³ *O odnosu upravne i crkvene organizacije na području Ohridske arhiepiskopije*, *Byzantine World in the Balkans...* (vezi supra n. 22), pp. 23, 29 și 33.

²⁴ *Crkva i država u srpskim zemljama od XI do XIII veka*, Belgrad, 2016, p. 93.

²⁵ *1018 and After: New Reality and New Perceptions in Byzantine Balkans*, Samuilovata država iljada godini potoa (1018-2018), Ohrid, 2022, p. 139.

²⁶ În 2017, în timp ce V. Tăpkova-Zaimova (*Bulgarians by Birth*, p. 48) opta pentru Vodena, în același an Al. Trajanovski (*Restoration of the St. Clement's Ohrid Archbishopric – Patriarchate as the Macedonian Orthodox Church and Ohrid Archbishopric*, *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, vol. 37, 2017, p. 20), între eparhiile dependente de Patriarhia Ohridei la începutul veacului XI, releva Vidinul.

²⁷ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, p. 2166.

²⁸ Un medalion foarte temeinic, la I.-A. Pop, *Rădăcinile medievale ale regiunii (provinciei) istorice Transilvania (secolele IX-XIII)*, *Economia regională: ipostaze rurale și urbane* (coord. I.M. Balog et alii), Cluj-Napoca, 2011, pp. 151-157. Vezi și valorosul volum al lui V. Spinei, *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*, Amsterdam, 2022, pp. 28 și 94.

Moravcsik²⁹, primind botezul ortodox în Vidinul ocupat în 1003³⁰ de către bizantini, actul constituind un omagiu lui Vasile al II-lea. Evident, puternica fortăreață a Vidinului (capturată după 8 luni de asediu) a fost o cetate-cheie pentru controlul văii Dunării.

Poate nu e lipsit de interes să arăt, înainte de a încheia, că în 1143 Ioan Comnenul (arhiepiscop ohridean) reușește să deștepte titlul uitat de mai multe veacuri, ficțiune juridică destinată să acorde Ohridei privilegiile atribuite altădată Justinianei Prima, arhiepiscopie autocefală ce avea în subordine, în secolul VI, și cetăți din Banatul istoric. În adevăr, în novela XI din aprilie 535, imperatorul Iustinian cel Mare – *inter alia* – spune: „...amândouă țărmurile Dunării sunt populate acum cu cetăți de-ale noastre, și atât Viminacium cât și Recidiva și Litterata, care se găsesc dincolo de Dunăre”³¹. Să menționez, în plus, că între anii 900 și 934 s-a ctitorit o mănăstire în voievodatul bănățean; va primi donații de la voievodul Glad și de la împăratul constantinopolitan Manuel I Comnenul (1143-1180): „...quondam Glado et Manuele monasterio vestro collatis”; pe împărat, personal l-am identificat³². Nu mai vorbesc de numeroasele cruci pectorale bizantine (din secolele VI-XII), descoperite pe ambele maluri ale Dunării, la care se adaugă crucea specială de la Deta (sec. X), altă cruce bizantină episcopală, aflată la Arad în albia Mureșului (sec. XI)³³, și cea de la Moldova Nouă (sec. X-XI), semne distinctive ale arhierilor ortodocși³⁴. Ctitoria amintită *supra*, ca și piesele cu caracter religios amintite selectiv mai înainte, glăsuiesc *sui-generis* despre existența unei creștinătăți în aceste locuri, dezvăluind concomitent relațiile „oamenilor pământului” (N. Iorga) cu Sudul Dunării, implicit cu Bizanțul.

²⁹ *Hungary and Byzantium*, The Cambridge Medieval History, IV-1, Cambridge, 1966, p. 574.

³⁰ *The Oxford Dictionary...*, III, p. 2166.

³¹ *Fontes Historiae Dacoromanae*, II (ed. H. Mihăescu et alii), București, 1970, pp. 378-379 (text paralel latin-român); I.D. Suciu – R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Timișoara, 1980, pp. 19-20 (tot text paralel; traducerea diferă puțin); V. Muntean, *Justiniana Prima, prin prisma noilor interpretări*, în cartea de autor: *Comentarii istorice, teologice și lingvistice*, Sibiu, 2019, pp. 88-100 (studiul este și pe internet).

³² V. MUNTEAN, *Exegeze istorice și teologice*, Timișoara, 2005, p. 75 (cu literatură de specialitate); Alois Tăutu, *Griechische Klöster im mittelalterlichen Ungarn*, în rev. „Buna Vestire” (Roma), vol. XIV/1975, pp. 185-186.

³³ E. GLÜCK, *Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Ahtum*, Studii privind istoria Aradului, București, 1980, p. 126; R. Constantinescu, *Gerard de Cenad: Armonia lumii*, București, 1984, p. 43.

³⁴ V. MUNTEAN, *Monografia Arhiepiscopiei Timișoarei*, I, Timișoara, 2012, pp. 33-34; L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, III, Timișoara, 1985, p. 92.